

Благој СТОИЧОВСКИ

ЗА РЕВОЛУЦИОНЕРНИОТ ЛИК НА ПОП ХРИСТО ПОП СТЕФАНОВ

Никола Киров Мајски интересирајќи се за дејноста на видни крушевчани, покрај другите, дошол до сознание да напише еден прилог или пак некој вид спомени за дејноста на преродбеникот, бунтовник и револуционер, Поп Христо Поп Стефанов. Со оглед на фактот што тој бил прилично возрасен старец, тој го замолил неговиот син Никола Попов, кој во тоа време се наоѓал на работа во Варна, да ги запише спомените на големиот крушевски општественик Поп Христо што секако претставува значаен прилог за историјата на Крушево и околицата. Прилогот што фрла сноп светлина за уште една значајна личност од минатото на македонскиот народ бил целосно проверен и редактиран од Мајски. Во прилогот што е предмет на наше елаборирање ќе го обработиме животекот и дејноста на овој бележит македонски трибун и револуционер.

Роден е на 25 март 1847 година во селото Сопотница¹, Крушевско. Во тоа време секој свештеник бил и учител. Така и младиот Христо основното описменување го добил од неговиот татко кој бил свештеник, кај кого доаѓале и други селски деца да се здобијат со келијно образование. Кога наполнил десет години, заедно со неговиот брат Иван решиле да го продолжат своето образование во кичевскиот манастир „Пречиста“, каде што во тоа време имало многу уредно училиште. Таму останале три години, и по изучувањето на црковните предмети и пеењето, се вратиле дома за да му помагаат на својот татко.

Во 1864 година бил повикан за учител и пеец во манастирот „Топлица“, каде што во тоа време училиштето било затворено. На 17-годишна возраст Христо почнал да служи на словенски јазик, а неговиот брат Иван останал да му помага на татко му во Сопотница. По 2-3 години Христо се вратил кај неговиот татко и се оженил за Илина Качева од с. Растојца, Крушевско. Во 1868 година, грчкиот охридски владика Мелетиј го ракоположил за свештеник во селото

¹ Денеска Сопотница административно ѝ припаѓа на општината Демир Хисар.

Простране и му предложил да му ја стави на располагање слободната ракотничка енорија, но тој не сакал да го прифати тоа, поради тоа што не сакал да доаѓа во судир со Патријаршијата. Наскоро потоа, во селото Сопотница пристигнал владиката Мелетиј, но селаните подготвени од Поп Христо, брат му и татко му, го избркале и речиси целата Сопотничка енорија ги влошила односите со Патријаршијата.

Потоа, Поп Христо служел уште во неколку цркви во околните села, а 1869 година бил повикан за свештеник во Крушево. Во почетокот неговиот татко се спротиставувал, плашејќи се да не биде убиен од гркоманите или наклеветен и обвинет пред турските власти како бунтовник. Но, сепак, неговиот татко на крајот се сложил и Поп Христо заминал на служба во Крушево.

Кога пристигнал во Крушево, тој бил пречекан од неколку првенци, коишто најпрвин го сместиле во домот на Куно Петков – млад и предан човек на ослободителното дело. По извесно време пристигнале уште 20 души и учителот Иван Шумков, со цел да го запознаат свештеникот за планот за преземање на црквата од страна на гркоманите, бидејќи таа црква била изградена со средства од месното население и тие сакале службата во неа да се обавува на словенски јазик. Поп Христо изразил готовност да служи, но гркоманите ја извршиле својата служба и ја заклучиле црквата. Во тоа време дошле двајца заптии и го повикале Поп Христа кај чаушот. Заедно со него отишле и Стојче Курчијата, Хаџи Андон Замфир и др. Кај чаушот затекнале повеќе чорбации гркомани кои дошле кај него да го наговараат чаушот дека новодојдениот свештеник имал врска со комитите и дека бил непотребен за Крушево, бидејќи ќе го разбунтувал населението. Започнале спорови меѓу Грците и месното население. Месните првенци му објасниле на чаушот дека немаат ништо против турската власт, туку сакаат да имаат своја сопствена црква, каде што проповедата ќе се одржува на словенски јазик. Тогаш, чаушот се разбира по заповед на централната власт, со цел да ги смири завојуваните страни им рекол на гркоманите дека тие ќе служат во едната црква, а другото христијанско население привремено ќе ја ползува другата црква, бидејќи тие ја изградиле за нивни потреби. Притоа Турците биле и поткупени со цел да ги примораат гркоманите да ја отстапат новоизградената црква. Бил подготвен и план за преземање на црквата. Имено, неколкумина христијани преку покривот околу полноќ решиле да влезат во црквата, да ја отворат вратата и да го пуштат народот да влезе и да присуствува на богослужбата. Во таа акција учествувале: Стојче Курчијата, Хаџи Андон Замфир, Наум Аврамовски, Дедо Веле, Ицо Карев, Аврам Силјановски, Христо Нешков, Веле Секулов и многу други². Кога сè било подготвено и црквата се преполнила со народ, Поп Христо почнал да служи, а камбаните ја објавиле веста за преземањето на црквата. Веднаш се насобрале полно гркомани, меѓутоа тие биле спречени од чаушот и стражарите, кои ги убедили дека ништо не требало насилно да се решава, туку настанатиот спор требало да се реши по мирен пат и тоа во Битола. Потоа, куси говори пред

² Никола Киров Майиски, Лъч въ темнините, Спомени и преживелици на възрожденеца, бунтаря и заточеника Христо Поп Стефанов од гр. Крушово (Записал син му Никола Попов, адвокат във Варна. Проверил и редактирал Никола Киров Мајски), София (1943), 1-50.

насобраните луѓе одржале Поп Христо и Иван Шумков, а откако за епитропи на црквата ги избрале Хаџи Андон, Ицо Карев и Стојче Курчијата, бравата била сменета со нова, а бил поставен и чувар.

Веднаш потоа Грците испратиле делегација во Битола да издејствува повраќање на црквата и прогонување на свештеникот Христо Поп Стефанов. Таму тој бил обвинет дека во Крушево служел без согласност на владиката и дека во црквата одржал бунтовничка реч, со која го окуражил христијанското население со скорешно политичко ослободување од Турците, поради што бил веднаш повикан од полицијата во Битола на распит. Со него отишле и многу други куршевчани да му помогнат во случај на потреба. Распитот траел вкупно 40 дена, а за тоа време првенците прибирале пари за рушев и раздавале на турски големци во Битола. И гркоманите давале повеќе пари, меѓутоа, не успеале да ја земат и црквата Св. Богородица, каде што продолжило служењето на словенски јазик.

Крушевската енорија набргу се проширила и се појавила потреба од уште двајца свештеници. За таа цел биле ангажирани двајца свештеници од с. Варош, близу Прилеп – Поп Костадин и Поп Иван. И тројцата свештеници биле сместени во куќата на Хаџи Андон, но тие живееле постојано со едно чувство на страв, бидејќи на секој чекор биле следени од гркоманите, кои имале намера да ги ликвидираат. Поп Иван не можел да ја издржи таквата напната состојба и се вратил во селото Варош, а на негово место бил ангажиран поп Тале од прилепските села. Накоро потоа си заминал и поп Костадин, бидејќи и тој не бил во состојба да ги издржи овие непријатности и опасности. Во таа борба меѓу двете цркви, грчката пропаганда сè повеќе губела почва. Упорноста на гркоманите се намалила кога во Крушево дошол и влашки учител³, којшто отворил влашко училиште и на тој начин Власите – гркомани почнале да се делат, и гркоманското јадро ослабнало. Отпочнала борба меѓу двата лагера, со тоа што едните тажнеле кон Грција, а другите кон романската пропаганда.

Во тоа време во текот на 1871 година, од страна на Партијаршијата била објавена схизмата, со која се барало да се престане со проповед на словенски јазик, туку сите цркви повторно да ѝ се придружат на Партријаршијата. За таа цел бил изготвен и распис, но од тоа немало никаква полза.

Напоредно со црковно-училишното дело растело и револуционерното, откако по отфрлувањето на духовното ропство почнало да се чувствува уште поголема потреба и од политичко ослободување. Во тоа време во Крушево имало само полиција, додека во околните села имало многу лоши Турци коишто му причинувале многу неволји на мирното македонско население. Масовна организација што ќе ги обединува сите ослободителни сили во Македонија во тоа време немало, со исклучок на некои мали буни, повеќето на лична почва, за одмазда и сл. Поп Христо имал можност да се запознае со многу војводи од Крушевскиот крај, и тоа: Мицко Латовчето, Мијаиле од с. Белица, Ангеле Церанецот, Илија Делија од с. Мало Илино, браќата Димитар и Михаил Чакреви од Прилеп⁴. Тој повеќепати друга-

³ Стерју Чонеску бил најревносен деец за романската кауза во Крушово.

⁴ Лџч въ темнините . . . , 22.

рувал со нив и учествувал во некои акции за прибирање на оружје. Поради исклучително тешката состојба на населението Поп Христо отишол во Битола кај рускиот конзул за да се пожали од злите Турци и поради фактот што населението било лишено од носење на оружје, со што му била одземена можноста и за лична самоодбрана. Конзулот му ветил дека тој ќе дојде во Крушево на лице место да се запознае со настанатата положба. По извесно време конзулот пристигнал во Крушево и бил настанет во конакот на цинцарот Пренда. Притоа, тој посетил повеќе македонски првенци и водел разговори со нив. Повторно му било поставено прашањето за вооружување на населението, но рускиот конзул им одговорил дека сега не бил дојден моментот, бидејќи Русија не била подготвена да презема никаква вооружени акции.

Еден ден во 1879 година Поп Стефанов отишол во Охрид каде што требало да се сретне со Д. Чакре. На таа средба присуствувале и Илија Делија, Мицко Латовчето и Ангеле Церанецот. Таму тој се сретнал и со други охридани со кои од порано се познавал⁶. На сите овие средби станало збор за вооружување и создавање на јатаци во селата. На средбата охридани ги запознале присутните војводи со колку и со какво оружје располагаат. Тие, дури, го овалстиле Филев да поднесе писмено барање до рускиот конзул во Битола со молба да им се помогне во набавка на оружје за населението, за одбрана од Турците.

Поп Стефанов заедно со групата учествувал и во убиството на злодејот Смаил Чакре, потоа во организација на убиството на еден многу крволочен арнаутин по име Јашар-бег, како и во убиството на тројца качаки од с. Житоше. Бројни се учествата во повеќе акции со повеќе комитски чети⁷, во кои Поп Христо ја покажал сета своја уметност во откривањето и казнувањето на злодејците.

Со цел да се преземат неопходни мерки за идната организациона работа, со посредство на Поп Стефанов, во манастирот Слепче било договорено да се состанат охридските и крушевските револуционерни дејци. Средбата била договорена токму на празникот на манастирот Св. Јован Предтеча, со цел да не бидат забележани од Турците. На тој собор дошле сите војводи со четите и сите легални претставници од двете околии. Меѓутоа, од доверливи лица тие биле информирани дека нивното движење било будно следено од турските власти и затоа решиле средбата да не се одржи, туку тоа да остане за во некоја друга прилика, исто така, на празникот на некој од манастирите. Поради тоа поактивните членови на Организацијата, заедно со Поп Стефанов, си заминале, со ветување дека наскоро ќе им се укаже погодна прилика за реализирањето на нивната задача.

Овие погоре посочени настани се случувале во текот на 1880 година. Сепак, тие одмазднички дејствија на четите и револуционерните пројави на одделни членови на Организацијата, ги направиле Турците да бдат повнимателни, поради што не само што не можела да се реализира предвидената средба меѓу охридските и крушевските ре-

⁵ Руски конзул во тоа време во Битола бил Њага.

⁶ Коста Лимончев, Зафир Велев, Коста Манула, учителот Наум Филев и др.

⁷ Види поопширно за ова: Лъч въ темнините . . ., 25-27

волуционери, туку со почести потери и претреси се обидуваа да ја угушат секоја слободољубива идеја. Во тоа време Стојче Зографот бил коцобашија во Крушево и многу добро стоел со турските власти. Тој бил припрост човек, завидлив и ненаклонет кон народното дело. Имал желба да стане свештеник и да го замени Поп Христо Поп Стефанов, но не успеал во тоа. Истата желба била присутна и кај Поп Јанакија Гоголко, кој што работел во Трстеничкиот манастир Св. Спас во Крушево. Тој бил арнаутин, гркоман, и бивш данокоплатец. Бил ракоположен од страна на Охридскиот владика по препорака на некој бег од Охрид. Бил роден во Крушево и спроводник на грчката и српската пропаганда.

По сè изгледа дека С. Зографот и Ј. Гоголко набљудувале сè што се случува во Крушево и кој што работи, прибирајќи податоци, и кога дошле турските власти да вршат претреси и обиколки, тие се ставиле во нивна услуга, особено против поп Хирста и неговиот брат Атанас⁸.

На 8 април 1881 година, една потеря од 250 души, на чело со Риза-беј, придружувани од неколку гркомани, тргнале од Битола да се справат со бунтовниците. Во Сопотница ги уапсиле двајцата браќа на Поп Христа – Поп Иван и Атанас, а исто така го уапсиле и поп Шунда од с. Единаковци, но израснат во с. Сопотница⁹.

Турската потеря пристигнала во Крушево на Велики четврток, во моментот кога црквата била полна со верници, а попот Христо го читал шестото Евангелие. Наеднаш се слушнала врева во дворот, свечкање на оружје, движење на коњи и извици: „Да излезат Поп Христо и учителот Георги“. Се разбира, поради сиот вриеж што станувал во околицата, свештеникот Поп Стефанов, бил постојано на штрек, но не претчувствувал дека така бргу ќе дојде несреќата.

Еве како Поп Христо го опишува овој настан: „Во црквата настана страшна паника, настана плач и лелекање. Сите се плашеа од колење. Некои се обидоа да се провлечат и да избегаат, но напразно црквата беше цела опколена и оние, кои што се обидоа да избегаат, изедоа по неколку кундака и се вратија назад. Повторно отпочнаа повици за мене и за учителот да излеземе надвор. Епитропите, откако сфатија, дека со моето и на учителот апсење сè ќе се сврши, почнаа да ги успокојуваат богомолците. Мнозина од мажите, а некои и од жените се стрчаа да му целиваат рака, облеката кај светите Двери, каде што стоев со Евангелието в раце, и ме молеа да не излегувам, а некои од мажите изјавија готовност да се борат и да умрат заедно со мене во црквата. Но сето тоа беше неоправдана самодејност, зашто врагот беше силен, а богомилците – во плен и со празни раце. Излишни беа жртвите“¹⁰. Откако Поп Христо сфатил дека се наоѓа во безнадежна ситуација, се облекол и излегол надвор и му се предал на командирот кој го чекал од вратата. Сите богомилици со жалење и тага го испратиле саканиот свештеник и народен заштитник.

⁸ Мајски вели дека „Крушово еднодушно го признава Гоголко за предавник на поп Христа – само него и никој друг. Проследен од омразата на народот, го напуштил Крушово, ја напуштил и Битола каде што времено се настанил, но и таму не можел да најде мир и спокојство и нашол закрила под српството во Врање“.

⁹ Лъч въ темнините . . . , 29.

¹⁰ Истото, 30.

Веднаш потоа бил извршен и претрес во куќата на Поп Христо, но освен некои весници и писма, ништо сомнително не било пронајдено. Тој имал разна документација, преписка со војводите, две пушки и сл., меѓутоа Турците не успеале да го пронајдат тоа што го барале. Тие од него ја барале дури и каста на комитите, со чии средства се купувало оружјето, но стариот револуционер бил мошне внимателен и опитен и ништо не признал дека поседува кај него. Сепак, тој бил оставен за извесно време во куќен притвор, чуван од неколкумина турски војници.

Некои од граѓаните се обиделе да се заложат за неговото ослободување, но во тоа не успеале. Коџобашијата се застапил за ослободувањето само на учителот Георги, којшто, исто така, бил уапсен, и за Никола Ковачот, а за Поп Христо изјавил дека не преземал одговорност. Исто така, тој бил погрешно прикажан пред власти и од страна на гркоманите, поради што неговата положба била прилично усложнета. Попадијата успеала преку учителот да го извести Атанас, братот на Поп Христа, дека тој немало ништо да издаде и го молел и тој да молчи по цена и на најжестоки маки и тортури. Наоѓајќи се во домашен притвор, сета грижа околу куќата ја презела неговата сопруга. Таа вршела набавка за храна, се грижела за децата, излегувала низ градот и за сè го информирала апсениот револуционер. На Велики петок крушевчани, со нивна гаранција, успеале кај турските власти да издејствуваат Поп Христо да им служи во црквата. Црквата била преполна со богомолци, службата велечествена, а мнозина од граѓаните биле дојдени за последен пат да се видат со саканиот свештеник и народен заштитник. Но, туку што ја започнал службата, веднаш потоа се слушнала заповед попот веднаш да ја напушти црквата, бидејќи во неговата документација биле пронајдени писма со сомнителна содржина. Крушевчани се обиделе да го замолат командирот да им го остави свештеникот барам за Великден, со тоа што тие сами ќе го префрлеле до Битола, наредниот ден. Но, коџобашијата, поп Гоголко и другите поткажувачи уште повеќе продолжиле со нивните обвинувања врз Поп Христа, при што, сите молби, поткупи, гаранции и слично останале залудни. Веднаш му ги врзале рацете и бил однесен во Битола, во придружба на заптии, а неговиот брат Атанас потерата го упатила накај селото Латово, надевајќи се дека нешто, можеби, ќе издаде.

Вечерта пристигнале во селото Прибилци, село во кое што живееле најлошите Турци, кои лично го познавале Поп Христа и кои одвај чекале да му се одмаздат. Тој ги молел заптиите да го однесат за ноќевање во некое христијанско село, но неговата молба не била исполнета. „Да бидам доведен во Прибилци, за мене тоа значеше дека повеќе не сум жив. Уверен, дека со мене веќе сè е свршено, се прекрстив и ѝ се оддадов на волјата Божја. Претпоставував дека и заптиите ќе се согласат со моето уништување, со цел да се ослободат од мене поскоро и да се вратат во Крушево. Подоцна разбрав дека им било наредено, по секоја цена, жив и здрав да бидам одведен во Битола, зошто сум знаел многу работи, коишто власта требало да ги добие до мене“¹¹. За негова среќа за ноќевање го одвеле кај еден Турчин

¹¹ Истото, 31-32

во селото којшто бил голем пријател со неговиот татко. Тој го оку-
ражил поп Христа дека ништо лошо нема да му се случи и слободно
може да се чувствува како дома, бидејќи тој бил влијателен човек во
селото.

Штом разбрале прибилските Турци за пристигнувањето на поп
Христа, се собрале пред дворот на куќата каде што бил сместен и
изразиле желба „да го претепаат комитата“. На чело на толпата Тур-
ци бил турскиот разбојник Идриз, но домаќинот, со голема мака, ус-
пеал да ги смири разбојниците Турци. Во тоа многу му помогнале и
заптите кои требало жив и здрав да го однесат на распит во Битола.
Утрото тргнале за Битола, испратени од повеќе прибилчани. Штом
пристигнале вечерта, заптите веднаш го одвеле во затворот и го сме-
стиле во затворската келија.

Судењето започнало токму на Великден пред ручек. Пред по-
четокот на распитот го извадиле од келија и го претепаале, небаре да
го исплашат да признае нешто што е од нивен интерес. Го прашувале
за комитите, за јатаците, посебно за охриѓани, за пари, за собранија,
писма, убиства и др. Поп Христо ништо не признал и се правел дека
ништо не знае. Наредниот ден – следувал нов распит. Му прочитале
две негови писма. Едното било од поранешниот крушевски учител
Андреја Башев, а другото било од И. Шумков. Во тие писма, загадоч-
но, било напишано „да бидат трпеливи и да чекаат“. Му биле посо-
чени и други документи, весници, писмени и усни докази кои свидетел-
ствувале за неговата „недозволена“ комитска дејност. Откриените до-
кази биле тешки обвиненија против „крушевскиот комита“ кои биле
зголемени со исказите на поп Шунда, коцобашијата и попот Гоголко.

Наскоро распитот зел мошне широки размери. За кратко вре-
ме довеле во затворот повеќе од 700-800¹² лица. Зградата била препол-
на со селани, учители и свештеници. Биле доведени и охриѓаните:
д-р Робев, учителот Наум Филев, Коста Лимончев, браќата Спростра-
нови, Зафир Белев и многу други. Од Скопје бил доведен дури и
дедо Златан, брат на владиката дедо Натанаил.¹³ Судот специјално
се интересирал за охридската група, но поп Христо не сакал ништо
да открие. Повторно го затвориле во келијата, го мачеле, тепале до
смрт, оставајќи го и подолго време без корка леб. Потоа, на добар
начин Амер-ефенди се обидел да го убеди обвинетиот, доколку каже
„сè, Султанот ќе му опрости“. Тој дури му објаснил дека во Прилеп
комитите биле предадени од Крапчев и ликвидирани, му рекол дека
групата од Охрид „признала сè“, обидувајќи се да го наведе да ја при-
знае својата конспиративна дејност и врска со комитите. Но, наспроти
тоа, поп Христо, не сакал ништо да открие и затоа повторно бил
затворен во келијата (долапот). Наредниот ден тој си останал пак на
своето и немал намера да се откажува од неговата намера да не при-
знае ништо, макар и да биде осуден на смрт. Распитувачите му пора-
чале кафе, но тој наместо кафе побарал леб, бидејќи бил многу ис-
тоштен и слаб и не можел да стои на нозете, но состојбата и натаму
не се променила. Амер-ефенди притоа го известил обвинетиот дека
охриѓани ја опишале работата на конспиративната група, контактите

¹² Истото, 31.

¹³ Во тоа време во Охрид владика бил Натанаил Кучевишки од с. Кучевиште,
Скопско.

со конзулот и други нивни и негови револуционерни пројави, така што сега тие ја очекувале милоста на султанот да ги ослободи од обвинението. Впрочем, штом охридџаните се изјасниле, биле изведени од долапите и сместени во попогодни простории. Поп Христо сега решиле да го соочат со охридџаните, со цел и тој да ја признае својата вина и да се стави крај на овој маратонски процес. Еве како Поп Христо го опишува овој дел од расплетот на распитот: „Повторно ме одведоа на иследување. Таму ги затекнав Зафира, Наума, Златана и уште неколкумина, наседнати како гости, и пиеа кафе. Кога ги видов, се збркав и нозете ми затреперија – ми претстоеше соочување со нив, со повеќето од кои добро се познавав, но наскоро се соземав. Јас веќе ја знаев мојата тешка судбина и сфатив, дури и да признаам, полза од тоа нема да имам. Зошто да ги издадам другите?

– Е, Зафире, кажи му на Поп Христа дека го познаваш и дека сè си признал, за да признае и тој, та заедно уште утре да се вратите назад дома – така го поканил иследникот Зафира да земе збор.

И навистина, Зафир се сврте кон мене и откако ми рече дека сè расправил, почна да ме разубедува и јас истото да го признаам, та поскоро тие и мене да ми простат. Пред мене тој повторил, дека комитите отишле во Охрид да бараат оружје и дека таму говореле за мене – расправи за нашата средба во Охрид, за некакво собрание и др. Дедо попе, глупости сме правила! признај си, та да се сврши!“¹⁴

Кон неговото убедување се придружиле и останале присутни надевајќи се дека со неговото признавање сите ќе биле пуштени на слобода. Поп Христо ги одрекол сите наводи на присутните и на сè што нему му се припишувало, а неговите поранешни „пријатели и истомисленници“ само ги погледнал со тажен поглед и ништо не им одговорил. Тие биле уверени дека наредниот ден ќе бидат ослободени. Иследникот го соочил и со Поп Шунда, кој ги повторил своите обвинувања, поради што тој бил ослободен, а Поп Христо го одвеле во затворот, бидејќи распитот бил доведен кон крајот.

По еден до два дена во затворот го доведе и попот Милош од селото Слоештица кој бил претепан заедно со браќата на Поп Христо со кои тој немал можност да се види.

Жестокостите, маките, убиствата и другите тортури што биле правени врз христијанското население по селата за смирување на пројавената револуционерна дејност и вршењето на масовните апсења, ги принудило конзулите да интервенираат кај турските власти. Веднаш потоа биле ослободени 400-500 души од затворот. Бил ослободен и попот Милош, но тој наскоро починал, како последица од безмилосната тортура. Некако успеале да се ослободат и браќата на поп Христо.

Во затворот биле доведени и многу прилепчани, меѓу кои и попот Костадин. Од нив стариот револуционер Поп Христо дознал за ликвидирањето на комитите во Прилеп кои биле предадени од Крапчев.

Набргу сè било подготвено за разгледување на процесот. Крушевчаните многу се грижеле да му помогнат, дури давале пари за рушвети и за заштита, давале потписи, гаранција. Првенците Марко

¹⁴ Лъч въ темнините . . . , 35.

Нелов, Велевци, Стојче Ќурчија, Никола и многу други се грижеле за да го избават од затворот, но ништо не помогнало. На 14 октомври 1881 година, делото било разгледано. Судишето се обавило на сарајскиот балкон. На судишето се собрала голема маса луѓе, а присутни биле и конзулите. Процесот не траел долго бидејќи пресудите биле подготвени од порано. Повеќето од обвинетите биле осудени на затвор од 3 до 15 години, а Поп Христо, Поп Стефанов и еден пописки син по име Христо од с. Годивје, Охридско, како и некои други,¹⁵ биле осудени на 101 година затвор со заточеништвото, наместо смртна казна. Судот дал образложение дека царската милост многу му помогнала посебно на поп Христа да ја избегне смртната казна затоа што бил духовно лице.¹⁶ Осудени биле и охридците коишто го откриле заговорот, иако тие очекувале целосно ослободување. Зафир и Златан биле осудени на по 15 години темничен затвор, а останатите од 3 до 15 години. Од охридците бил ослободен само д-р Робев, кого во затворот го донеле тешко болен, но тој имал добар адвокат, пријател од Солун и успеал да добие олеснителна пресуда.

Поп Христо се обидел да се избави од затворот со пари собрани од Крушево, од Битола, од неговите браќа. За таа цел дури ангажирал и еден адвокат Грк. Тој ги земал парите и заминал за Цариград, каде што требало да се разгледува делото и таму останал. Неговиот полномошник се јавил 2-3 пати за да побара дополнителни суми на пари, но поп Христо ниту имал пари, ниту пак сметал дека пресудата ќе му биде преиначена. Во Цариград, неговата пресуда му била потврдена и влегла во сила, поради што тој почнал да го очекува денот кога требало да замине на заточеништво. Во затворот, поп Христо се сретнал и со учителот Георги, со Никола Ковачот, но подоцна тие биле ослободени како невини. „Јас се радувам што крушевскиот заговор даде само една единствена жртва – мене“, изјавил попот Христо.¹⁷

Во Битолскиот затвор Поп Стефанов се сретнал со Наум Филев, Коста Лимончев и други затвореници од с. Прострање, а меѓу нив бил и рускиот мајор Калмиков, исто така осуден на 4 години, не по крушевскиот заговор, туку како бегалец по Руско-турската војна или како заробеник,¹⁸ со кого подоцна станале мошне добри пријатели. Таму останал цели две години. Извесно време неговата сопруга го посетувала во Битола, а по извесно време таа повеќе не доаѓала. Подоцна тој ќе ја дознае суровата вистина дека таа се удавила во Голема Река во Крушево, а децата биле земени на одгледување од други семејства. Дури се готвел и да побегне од Битолскиот затвор, но неговиот план бил откриен и останал нереализиран.

Еден ден во текот на 1884 година во затворот влегол некој ревизор и откако дознал дека Поп Стефанов е осуден на заточеништво, веднаш наредил да се исполни пресудата. Во меѓувреме, тој им напишал писмо на браќата да дојдат во Битола да се видат за

¹⁵ Поп Христо не се сеќава на нивните имиња.

¹⁶ Лъч въ темнините . . . , 36.

¹⁷ Истото, 36.

¹⁸ По неговото ослободување и бегство во Бугарија, еден ден Поп Стефанов се среќава со Мајски во Варна во еден македонски ан. Биле многу радосни што пробуудиле заеднички спомени од нивното другарување во Битолскиот затвор.

последен пат и ако е можно да му помогнат. За заминување бил определен датумот 11 јули. Се дознавало дека заточениците требало да заминат за Митилин преку Солун. До Солун требало да се оди пеш, а од таму со брод. Веднаш го испратил брат му до рускиот конзулат да побара превозно средство, зошто бил многу слаб, бидејќи по патот од преголемите горештини можел и да умре. И навистина, конзулот издејствувал од пашата една чеза која требало безбедно да го однесе до Солун. На денот на испраќањето во дворот на затворот пристигнале околу 60 души пријатели од Битола, од Крушево, од Сопотница, за да ги испратат. Попладнето заедно со еден турски мулјазим се качиле во чезата и заминале за Градско, а оттаму со железница за Солун. По пристигнувањето во Солун заедно со мулјазимот спиел во една соба во полицијата каде што имало и двајца калуѓери од Света Гора, обвинети исто така против власта. По неколку дена отпатувале за островот Митилин каде што бил сместен во калето што било поставено до морето. Веднаш им било наредено на војниците да не ги пуштаат затворениците надвор од калето. Штом влегол во собата каде што требало да престојува го обзел ужас: собата била без покрив, неизмалтерисана, нечиста и без никакви услови за живот. Таму тој сретнал уште 40 души Македонци од демирхисарскиот крај. Подоцна кога пашата бил сменет и кога новиот прошетал низ калето за да види како живеат заточениците бил изненаден од тоа што го видел и веднаш наредил на сите да им се дадат подобри соби.

Поп Христо никако не можел да се помири со состојбата и со условите во кои се нашол во затворот. Случајно имал среќа да се запознае со еден Грк, по име Тодор од Матилин, што бил сопственик на една мала маслинова градина. Со него често се гледале и поп Христо понекогаш му давал по некој грош со цел да го придобие и да се спријатели со него. Еден ден со Гркот Тодор се договориле тој да го снабди со јаже, со помош на него да се симне од прозорецот и веднаш да се качи на некој брод и да замине во правец кон Света Гора. Така и се случило. Една вечер тој се спуштил со јажето, дошла гемаја, го качила и заминале. Првин стигнале до еден остров, се задржале извесно време, потоа на друг, и на крајот пристигнале во Света Гора. Од таму со посредство на руски калуѓери, по претходно набавување на пасош, заминал за Цариград. Кога пристигнал таму, веднаш се упатил кон бугарската црква. Таму имал среќа да се сретне со Халјо, со кого заедно поминале две години во Битолскиот затвор, а кој бил обвинет за убиството на Стамболов. Халјо го одвел кај владиката, му расправил кој е Христо Поп Стефанов, ги опишал неговите патила и маки и го замолил да му помогне безбедно да се префрли во Бугарија. По наредба на Егзархијата, на 2 јануари, тој бил одведен кај бугарскиот конзул д-р Велкович, кој се погрижил да го испрати со брод до Варна, а оттаму во Македонија. На тој начин се ставило крај на маките, патилата, тортурите и маченичкиот живот на овој македонски родољубец, кој по долги перипетии, што се сменуваа како на филмска лента, успеал да побегне од заточеничкиот затвор, бидејќи кај него сè уште постоела надежта и вербата во „зракот, во светлината“.

И покрај мошне тешките околности на револуционерното дејлување, Поп Христо учествувал во црковните борби и револуционер-

ни пројави како искрен патриот, секогаш стоејќи на станата на широките народни маси Ги подучувал, им помагал, им влевал верба во подобро утре и желба за пројава на револуционерна дејност, многупати изложувајќи го својот живот на ризик. Заради тоа, Турците го следеле на секој чекор. Ги знаеле неговите способности за организација, за снабдување со оружје, за свикување на договорни состаноци, неговото другарување со војводите и комитите и слично. Неговото делување се проширило не само во Крушевско, Демирхисарско и Битолско, туку и во Охридско, каде што тој стекнал свои пријатели и свои истомисленици.

Неговата голема приврзаност кон македонското дело била индикативна и се граничела со фанатичност. А, колку била значајна неговата дејност сред народот говори и фактот што неговиот распит во Битола траел неограничено време, а неговото осудување на 101 година затвор со заточеништво претставува илустративен показ за неговите високи морални вредности и квалитети. Какви тортури, какви маки и теглила не поминал со цел да ја открие конспиративната мрежа, од Демирхисарскиот затвор, на каков сè начин не се обидуваа Турците да дојдат до тие податоци, но секогаш Поп Христо Поп Стефанов останувал доследен на своите цврсти определби за македонски револуционер, со силна верба, волја и копнеж за отфрлање на несносниот тирански јарем.

Blagoj STOICHOVSKI

THE REVOLUTIONARY ACTIVITY OF POP HRISTO OP STEFANOV

S u m m a r y

The author of this article presents the revolutionary and political activity of a Macedonian revolutionary, his life, activity and his dedication to Macedonia.